

Академічна аграрна наука:

постаті й події

Віктор ВЕРГУНОВ,
доктор сільськогосподарських наук,
професор, член-кореспондент
Національної академії аграрних наук України,
директор Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки НААН

46

За іронією долі цей рік, коли українські вчені разом із зарубіжними колегами відзначають цілу низку знаменних дат, став чи не найважчим для вітчизняної науки в новому столітті через скорочення фінансування й подальші спроби непродуманих реорганізацій. А ювілейні заходи могли б бути не тільки даниною пам'яті видатним ученим минувшини, а й можливістю репрезентувати сучасні наукові надбання і в країні, і за її межами. Адже нинішній рік ЮНЕСКО оголосило Роком Вернадського, і вся світова наукова спільнота відзначає 150-річчя від дня народження цього геніального вченого, засновника й першого президента Української академії наук. Рішенням ЮНЕСКО проголошено й Рік Амосова в галузі медицини – з нагоди 100-річчя від дня його народження. Чи не привід не тільки згадати нашого видатного академіка і знаменитого хірурга, а й продемонструвати потенціал медичної науки? Є дві підстави, щоб вважати цей рік знаковим і для аграрної науки. По-перше, Володимир Вернадський у своїй багатогранній науковій діяльності чимало зробив для розвитку ґрунтознавства й до обрання президентом УАН очолював Сільськогосподарський вчений комітет України, що був попередником майбутньої Академії аграрних наук. По-друге, цьогогоріч виповнюється 130 років з часу виходу друком фундаментальної праці Василя Докучаєва «Русский чернозем», а саме від цієї дати почався відлік історії вітчизняної дослідної сільськогосподарської справи як складової природознавства та культури нації. Це ще один привід озирнутися на пройдений шлях і крізь призму складної, навіть драматичної, та все ж таки славнозвісної минувшини аграрної науки поглянути на її нинішні надбання й реалії.

«Полтавський слід» у науковому ґрунтознавстві

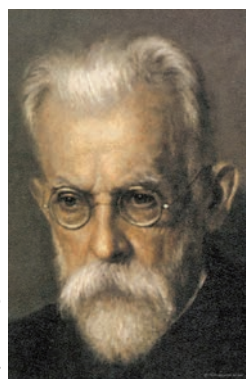
З історії відомо, що основні висновки з теорії та практики морфолого-генетичного ґрунтознавства видатний російський учений професор Василь Докучаєв (1846–1903) зробив за підсумками своїх експедицій у Полтавській губернії, які відбувалися з 1871 року впродовж майже чверті століття. Загалом результати польових досліджень було видано в 16 томах. У грудні 1883 року В. Докучаєв на основі щойно виданої книги «Русский чернозем» блискуче захистив докторську дисертацію в Санкт-Петербурзькому університеті. Вважається, що саме цього дня ґрунтознавство сформувалося як наука.

Можна багато розповідати про наукові здобутки В. Докучаєва, що, зокрема, дістали світове визнання на міжнародних виставках у Парижі (1889 і 1900) і Чикаго (1893), та мене, як ученого з понад тридцятирічним стажем роботи в системі галузевої Академії наук, найбільше вразив такий епізод із його життя. Під час свого, по суті, останнього відвідання України в 1900 році на запрошення Полтавського губернського земства Докучаєв із величезним успіхом прочитав курс лекцій з оцінки земель та статистики й провів практичні заняття в лабораторії Полтавського дослідного поля. І ось в одній із заключних лекцій всесвітньо відомий засновник ґрунтознавства вразив слухачів, а їх приходило більше сотні, таким зізнанням: запропонована в його докторській дисертації теорія походження чорнозему, виявляється, ще півтора століття тому була «висловлена», до того ж «ширше й більш узагальнено», Михайлом Ломоносовим. Зворушують і такі докучаєвські слова: «Я сам учений докторський

ступінь здобув деякою мірою за боротьбу з вітряками...».

То звідки він довідався про попередні висловлювання півторасторічної давнини? З'ясувалося, що з листа свого учня Володимира Вернадського, який за завданням Московського університету наводив лад у матеріалах творчої спадщини Ломоносова. Звичайно, така нещадно вимоглива самооцінка аж ніяк не применшує заслуг Докучаєва, наукові розробки котрого належать до надбань вітчизняної і світової дослідної сільськогосподарської справи.

Разом із ним великий внесок у становлення наукового ґрунтознавства зробив його видатний учень, геніальний учений, академік В. І. Вернадський (1863–1945). У виготовлених ним особисто ґрунтових картах Кременчуцького повіту та всієї Полтавської губернії вперше не тільки в Російської імперії, а й у світі застосовано у співавторстві з учителем морфолого-генетичний підхід для оцінки території окремих адміністративних одиниць країни. Результат цих та інших робіт двох видатних учених – утвердження світової слави українського чорнозему та наукових знань про нього.

Від дослідної станції до аграрної академії

Наступного року після виходу книжки «Русский чернозем» на Полтавщині з'явилася перша в Російській імперії постійна казенна галузева дослідницька установа – Полтавське дослідне поле. Це стало логічним продовженням становлення нової науки, яка, вийшовши з лона вищої галузевої освіти, стала самостійною галуззю знань, важливим складником загальної національної культури. Відтак з 1884 року вітчизняна сільськогосподарська дослідна справа почала набувати обрисів організаційної структурованості, або, за визначенням Никодима Недокучаєва, «сукупності установ та заходів, що мають кінцевою метою вдосконалення техніки сільського господарства».

З нагоди 150-річчя від дня народження Вернадського з'явилися нові матеріали про значний внесок ученого в практику й теорію сільськогосподарської дослідної справи, що сприяло її переходу з розряду виключно прикладних у розряд фундаментальних наук. Проте фахівці зовсім не згадують про зроблене ним для утвердження організаційної побудови системи наукового забезпечення сільського господарства – основи основ продовольчої безпеки й державності будь-якої країни. Принаймні ми зобов'язані Вернадському появою попередника нинішньої Національної академії аграрних наук України – Сільськогосподарського ученого комітету України при профільному міністерстві. Як свідчать архівні матеріали, він 1 лис-

топада 1918 року став його першим головою. За два місяці перебування на цій посаді вчений активно розробляв перше «Положення», структуру й штати комітету і, головне, відпрацював магістральну стратегію функціонування галузевої дослідної справи в Україні, принци-

пові положення якої зберегли актуальність донині. Зокрема, передбачалася самостійна діяльність за умови збереження координації і творчої співпраці за окремими напрямками з «Великою академією». При цьому галузеві дослідження виконуються при постійних установах (дослідні господарства, станції та інститути) за спеціально розробленими і затвердженими методиками як державне бюджетне замовлення.

Щоправда, задуми Вернадського були втілені в життя не скоро: лише 22 травня 1931 року Постановою РНК УСРР уперше надали цій галузі самостійний академічний статус. На жаль, новостворена Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук недовго була самостійною, її ще не раз позбавляли високого статусу й навіть ліквідували. Тільки 22 вересня 1990 року, багато в чому завдяки далекоглядності президента НАНУ Бориса Патона, з'явилася Українська академія аграрних наук – перша ластівка серед нинішніх галузевих академії незалежної України.

Чи є ще порох у порохівницях? Є!

Важко пригадати період, коли на адресу науковців лунало б стільки нищівної критики, як нині. З боку виконавчої і законодавчої влади почастишали заклики до негайного реформування нашої академічної науки – насамперед чомусь саме її. На думку можновладців, тут здебільшого все робиться погано, неефективно й (данина моді) безперспективно в контексті еволюції світових наукових процесів. На думку багатьох критиків, особливо потребує радикального «хірургічного» втручання організаційна побудова української науки, що фактично без змін функціонує з радянської доби.

Критики багато, і на цьому тлі якось загубилися раціональні пропозиції щодо виправлення ситуації. У таких умовах на що ж може розраховувати сільськогосподарська дослідна справа в свій ювілейний рік? Навряд чи додає оптимізму чергове зменшення бюджетного фінансування, яке ще фундатор академічної науки в Україні Володимир Вернадський називав однією з головних умов для її повноцінного функціонування разом із ефективною мережею дослідних інституцій та міжнародною репрезентацією отриманих результатів досліджень. Чи такого ставлення заслужили наші науковці, які своїми здобутками прославляли Україну в цивілізованому світі? Щоб переконатися, що вони й за вкрай несприятливих умов продукують гідні наукові результати, достатньо було бодай раз відвідати фестиваль науки.

Ці своєрідні оглядини наукових здобутків, започатковані за ініціативою НАН України та галузевих академій, відбулися вже всьоме. У травні на заходах фестивалю продемонстрували свої розробки установи Національної академії аграрних наук України. Це добра нагода підбити проміжні підсумки, намітити

нові перспективи подальших наукових пошуків, віддати належне найкращим ученим і дослідникам. Щодо підсумків, то їх іще напередодні фестивалю навів у доповіді на Загальних зборах Національної академії аграрних наук України її новий президент академік НААН Василь Петриченко. За 2012 рік створено 790 фундаментальних науково-дослідних розробок, серед яких – 276 сортів і гібридів сільськогосподарських рослин; 63 теорії, концепції та стратегії розвитку; 18 технологій виготовлення засобів захисту тварин тощо. Про результативність дослідницької мережі НААН свідчать 563 прикладні розробки, серед яких 36 нових видів техніки, машин та обладнання, 19 нових матеріалів, 4 засоби захисту рослин, 160 технологій та багато інших видів науково-технічної продукції. Результати досліджень відображено у 6700 наукових публікаціях як в Україні, так і за кордоном. Подано 531 заявку на отримання охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності. Загалом зросло (до 3000) кількість ліцензійних угод. Випускники аспірантури та докторантури інститутів академії захистили 169 кандидатських і 28 докторських дисертацій – це найвищі показники за останні десять років. Так і хочеться вигукнути: він ще живий-живісінкий!

Отже, попри недофінансування й «наїзди», вчені академії продовжують тягнути свого «воза». Варто наостанок знову звернутися до мудрих настанов Володимира Вернадського, який стверджував: «Докорінна перебудова нашої країни повинна спиратися на наукову думку – сміливу, глибоку та вільну, що шукає нові шляхи. Це є однією з найосновніших умов успіху». Може, варто взяти цю тезу на озброєння, а не робити все навпаки?